

Україна в огні (стисло)

Олександр Довженко

Тихого літнього дня у садочку зібралася родина колгоспника Лавріна Запорожця й тихо співала улюблену материну пісню "Ой піду я до роду погуляти". У Тополівку приїхали гості — сини Запорожця: Роман — лейтенант прикордонних військ, Іван — артилерист, Савка — чорноморець, Григорій — агроном, Трохим — батько п'яťох дітей. "І дочка Олеся — всьому роду втіха. Тиха, без єдиної хмаринки на чолі, майстриця квітів, чарівних вишивок і пісень". Співали, а в матері Тетяни — усе життя перед очима: і горе, і радість, і турботи, і невпинна праця на велику родину з дрібними дітками. Вона раділа, що нарешті зібралися всі укупі пошанувати її п'ятдесятип'ятиліття.

Та ось із плачем і смутком мати вже проводить синів на війну. І її стогін потонує у "морі людського плачу і скорбот, у розлуках, у реві моторів".

А по шляху на схід від'їжджали грузовики з евакуйованими. Селяни, прив'язані "тисячолітніми узами до землі", дивувалися й лютували, чому всі тікають, а втікачі дивилися на тих, хто лишався, й зло говорили, що ті, мабуть, німців чекають.

А в цей час Олеся, тиха й смутна, стояла біла криниці. Бійці, які відступали, підходили пити воду. Тетяна Запорожчиха полола город, поки її не прострочило кулеметом з ворожого літака. Горіли жита, ревля худоба, з аеропланів скидали бомби.

Лаврін довів синів до переправи, аж тут ворожі літаки. Брати врозтіч, тільки вбитий Савка залишився на возі. Батько крикнув синам добиратися до своїх, а сам повернувся із Савкою додому. По дорозі його зупинили німецькі диверсанти й забрали коней.

Олеся дивилася на шлях. "Вона не була звичайною дівчиною. Вона була красива й чепурна. Олесею пишалася вся округа. Бувало, після роботи, вечорами, вона, як птиця, ну так же багато співала..., як, мабуть, і не снилось ні одній припудреній артистці з орденами. А вишивки Олесі висіли на стінах під склом в європейських музеях: в Лондоні, в музеї Альберт-Вікторія, у Парижі, у Мюнхені і Нью-Йорку, хоч вона про це й не знала... Була Олеся тонкою, обдарованою натурою, тактовною, доброю, роботящою і бездоганно вихованою хорошим чесним родом. Легковажні хлопці трохи соромились Олесі, вважаючи її за горду і неприступну..."

Бійці пили воду й похмуро відходили. А на дівчину накотилася така хвиля гострого жалю до себе, що вона зважилася на нечуваний в усім народі вчинок, який підказав їй грізний, незвичайний час та інстинкт роду.

Коли підійшов до криниці танкіст Василь Кравчина, добрий кремезний юнак, Олеся попросила залишитися, переночувати з нею, бо прийдуть фашисти, поглумляться над її дівочістю. Але хлопець не хотів, говорячи, що він — не герой, він відступає. Дівчина дивилася на танкіста з такою довірою і мольбою, що він погодився. "Він дивився на неї, чужу, невідому, випадкову, аби ніколи вже потім ні на годину ніде не забути її, аби понести її, оцю дівчину, в своєму серці через усі бої, через усі вогні".

Прощаючись, Олеся сказала, що коли станеться так, що вони житимуть удвох, то

ніколи не скажуть одне одному поганого слова, навіть не подумають злого. Василь же говорив, що єдиний його шлях тепер до неї — це шлях героїства. І він обов'язково повернеться і любитиме її, якою б вона не стала.

До сусіда Купріяна Хуторного прибігли в розпачі сини з фронту. Сказали, що генерал застрелився, мости підірвані.

Фашисти вторглися в село. Привітно віталися й забирали продукти, різали худобу. Жартували з хазяйками, а потім стріляли в них. Хлопці-дезертири Павло Хуторний та Іван Гаркавенко кинулися тікати, але німці їх схопили, побили й примусили бути поліцаями.

У Києві бенкетувало офіцерство Гітлера. Сюди прилетів сам гауляйтер Кох. У промові він проголосив смерть слов'янству, демократії, національним меншинам та євреям. Кожному солдатові пообіцяв 45 гектарів української землі.

Старий полковник німецької розвідки Ернст фон Крауз простяг своєму синові лейтенанту Людвігу Краузу жменю землі і сказав, що цю землю можна їсти. Людвіг був жорстокий мерзотник, герой шибениць та масових палійств. Інколи він лякав рішучістю та винахідливістю в розправах з ворогами імперії навіть самого батька. Фашистські офіцери стояли й милувалися землею, але раптом старий фон Крауз сказав, що це страшна земля, коли він бачить, як можуть не підкорятися і вмирати українці, то тремтить від жаху, і Проїжджаючи через село, де німці збиралися повісити старого пасічника Запорожця, бджоли якого закутали чотирьох солдат, фон Крауз захотів дізнатися, про що думає старий перед стратою. Той сказав, що справа їхня програна, раз вони бояться таких старих, як він.

Людвігові стало страшно, але батько сказав, що і в цього народу є слабке місце — вони не вміють прощати одне одному в ім'я загальних інтересів, вони не вивчають історії і двадцять п'ять років живуть негативними лозунгами відкидання бога, власності, сім'ї, дружби! У них немає вічних істин, тому так багато зрадників. Якщо розумно поведеться, то вони знищать самі себе.

Німці оголосили збори села. Запропонували обрати старосту, але ніхто не погоджувався. Тоді людей загнали по шию в річку, почали стріляти над головами, запалили кілька хат. Селяни почали просити Лавріна "прийняти гріх на душу". Щоб урятувати село, Запорожець погодився.

Тут вийшов Григорій Заброта, сказав, що він аж із Сибіру втік і більше годиться для такої посади. Його призначили начальником поліції.

Минали дні й ночі в загравах пожеж. Відступало військо. Холодні, злі шофери нікого не хотіли бачити на дорозі — ні поранених, ні дітей і жінок. Дехто їхав з напівпорожнім кузовом, але відмовлявся підвезти, прикриваючись тим, що, мовляв, везе "секретні документи".

У районному містечку серед метушні й загальної розгубленості до голови Лиманчука прибігли двоє дівчат за порадою — що їм робити, адже німці наступають, скоро місто здадуть. Лиманчук накричав на них, сказав, щоб не сіяли паніки, ніхто міста не здасть. Він був "великим любителем різних секретних паперів, секретних

інструкцій, постанов, рішень... Він засекретив ними свою провінціальну дурість і глибоку байдужість до людини". Василь Кравчина, що був при цій розмові, сказав дівчатам, щоб тікали і якнайшвидше. "Бо прийдуть німці, понівечать вас, заразять хворобами, поженуть у неволю, а цей, незгораємий шкаф, ... що збирається тікати, повернеться потім та й судитиме вас за розпусту".

Дезертири, запряжені в ярма замість коней, орали землю. їх поганяв Мина Товченик. Олеся попросила батька заступитися за людей, а той сказав, що коли вони не хочуть орати, то хай ідуть битися з ворогом. .

Дивне щось діялось. Люди орали, сіяли, молотили, а хліба не було. Пропадала худоба. Фон Крауз злився, катував народ, але нічого так і не добився. Він прийшов до Запорожця з питанням, де ж дівається хліб і молодь із села, сказав, що доведеться вішати. Лаврін, бажаючи врятувати людей від цього, склав список тих, кого можна відправити на роботи до Німеччини. На другий день Христя Хуторна докоряла Олесі, бо її батько до списку не включив. Заброта сказав фон Краузу, що не вірить Запорожцю, бо в списку для відправки його дочки немає. Лаврін усе чув за дверима, увійшов і сказав, що трапилася помилка, він включить до списку й свою Олесю.

У хаті старости крик і плач. Увійшов Мина Товченик, Запорожець передав йому листа, сказавши, що від нього залежить доля багатьох людей. Дружині Тетяні, яка повернулася з лікарні після поранення, Лаврін сказав провести дочку на станцію і додому більше не вертатися.

Мина Товченик пішов додому пообідати, а син-поліцай непомітно забрав у нього листа Запорожця до партизанів.

На вокзалі Гаркавенко підійшов до Тетяни Запорожчихи, яка прощалася з Олесею, і сказав, щоб та тікала, бо її чоловіка заарештували.

Побитий і знесилений Лаврін стояв перед фон Краузом, а той йому говорив, що молодь і дочка виїхали до Германії, хата його спалена, жінка вбита. Допитувався, чи страждає Запорожець. Лаврін відповів, що ні, він просто ненавидить фашистів. Його допитували, де партизани, він мовчав. Потім кинули в табір, що був у проваллі за селом. Там, за колючим дротом, він заплакав. Раптом його хтось покликав. Це Мотря Левчиха принесла хліба, картоплі та груш. Просила з'їсти самому, щоб уранці бути мужнішим. Але пролунав постріл — і жінка впала мертва. Лаврін хотів дотягтися до вузлика з їжею, але перед ним став Заброта з автоматом. Вони почали говорити, виказуючи свої давні кривди й ненависть. Потім зчепилися через дріт, поки огорожа не порвалася, а начальник поліції не впав задушений. Раптом вискочив Людвіг фон Крауз. Запорожець блискавичним ударом кулака вбив ворога і крикнув в'язням, щоб тікали, і Олеся й Христя кілька разів тікали з поїзда, що віз їх у неволю, але їх наздоганяли, били й везли далі. Нарешті, остання українська станція. Дівчата знову наважилися тікати. Христя кинулася в річку, а Олесю, яка не вміла плавати, схопили жандарми.

Фон Крауз жорстоко помстився за смерть сина. Він спалив село й перестріляв усіх жителів.

Роман Запорожець, м'який, веселий чоловік, став на чолі партизанського загону.

Вороги тікали, а молодь приєднувалась до партизанів, навіть колишні поліцаї. Раптом із лісу вивели якогось чоловіка. Усі впізнали тополівського старосту й хотіли його судити. Той сказав, що хай убивають на радість полковнику Краузу, адже те, що сталося із селом, із ним — тяжче від загибелі устократ. Тут під'їхав Роман, і батько впав непритомний.

У Берліні відбувався торг українськими дівчатами. Олесю взяла за служницю дружина Ернста фон Крауза. Вона їй наказала розповісти про своє полтавське село, де сподівалася одержати землю.

Раптом принесли лист про загибель сина. Німкеня кинулася до дівчини й хотіла її задушити. Ледве вона вирвалася, втекла у вікно, і просувалася тепер на схід. Ніби якась невидима сила вела її — мудра невмируща воля до життя, роду. Вона була вже не красива, не молода й не чорнява, а сива, брудна й вимучена. Олеся дійшла до рідного села, але застала саме згарище та бур'яни. Там вона зустрілася із Христею.

Христя розповіла свою історію: перепливла річку і впала напівмертва, її підібрав італієць капітан Пальма і взяв за дружину. Коли батальйон залишав місто, Христина Хуторна втекла. Коли прокурор загону Лиманчук дізнався, що партизани захопили жінку капітана Пальми, то зрадив і одразу ж заочно засудив її до розстрілу як підлу зрадницю. Він недавно прибув з Великої землі з високою місією чинити суд над відступниками. "Був людиною великої кришталевої чесності і такого ж душевного холоду, який помагав йому не втрачати, як він казав, лінії ні за яких обставин..."

Командир загону не захотів утверджувати вирок прокурора, поки не вчинить допит. Христя йшла, і страшні, образливі слова глушили її. На питання відповідала чесно. Прокурор почав її соромити, звертатися до її гідності й патріотизму. Тоді дівчина у відчаї сказала: "Чому я виросла не горда, не достойна і не гідна? Чому в нашому районі до війни ви міряли дівочі наші чесноти, головним чином, на трудовень і на центнери бурякові?" І додала, що пам'ятає, як товариш прокурор тікав через їхнє село, говорячи їй, що задавати питання про здачу цього населеного пункту — провокація. Так і залишилася під німцями. А знаючи, може б, втекла від них. Тепер він чистий, а вона — ні, і хоче померти. Життя покарало її так, що гіршої кари не придумаєш.

Аж тут втрутився командир, розпитав, хто вона й звідки. Спитав, чи не шпигунка, якщо так, то розстріляють тихенько. Коли ж ні, то хай живе й помститься ворогові за кривди.

Німці відступали, палили все, вивозили, що могли. Люди вилазили з ям та погребів, бралися до роботи — копалися в городах, садили дивом збережене насіння.

І знову відступ наших військ. Розлютований Ернст фон Крауз бив селянина по голові, допитує, де його сини. Той сказав, що в Червоній Армії, і його звеліли повісити. Ввели диверсанта. Це був Мина Товченик, який одного разу вже ховався на печі в хаті, де було повно німців, чхнув, видав себе і врятувався, крикнучи магічне слово "Партизани!" Міні накинули петлю на шию, а він заспівав фашистський гімн. Тут підіспіли партизани і врятували його.

Як не лютував фон Крауз, як не палив і не вішав, земля тікала з-під його ніг.

Скінчив свій ганебний шлях жалюгідним злочинцем у полоні в партизан.

Знову в село входили передові загони. Люди питали, коли ж, нарешті, їм буде порятунок від фашистів. Командир батареї Сіроштан розгнівався і почав докоряти, що вони тут, мовляв, відсиджувалися, поки інші кров проливали. Кравчина сказав своєму бійцеві, що час уже отримувати перемогу не лише над своїм ворогом, а й над самим собою — "над безліччю своїх недостатків, над грубістю, дурістю,... над злом, неухважительною і, до речі, поганим ставленням до жінки".

Тривав страшний бій. Грім і гуркіт потрясли все. Атака за атакою. Від снарядів і бомб губився увесь риб'ячий рід, і пташиний, і звіриний. "Одна лише людина могла витерпіти бій..." Бійці Василя Кравчини відбивали вже тринадцяту атаку... З батареї Запорожця ніхто не відповідав: Сіроштан обв'язався мінами і пішов на танк. Поранені бійці втрюх заряджали гармату — у них на всіх було три неповних руки.

Допоміг перемогти фашистів полк ще одного Запорожця.

Роман Запорожець із батьком в'їжджали у рідне спалене село. Олеся стояла біля криниці з відрами. Дівчині хотілося бігти шукати свого Василя, але щось їй підказувало, що Кравчина сам знайде її. І він прийшов — інший якийсь, невимовно мужній та величний, гладив її сиву голову й говорив: "Яка ти красива!"

До спаленої хати прийшли Лаврін, Роман, Іван. Не було серед них матері, діда Деміда, Савки, Григорія. Стали вкупі й заспівали улюблену материну пісню.

Уранці Олеся знов проводжала на війну увесь свій рід.

Критика, коментарі до твору, пояснення (стисло):

"Україна в огні" — це динамічний, напружений твір, у якому відчутне поєднання лірико-романтичного начала з публіцистикою. Неприкриті, жахливі картини війни, причини поразок і зрадництва, незмірний подвиг простих воїнів-захисників Вітчизни, людські долі, історія незвичайного кохання — все це переплітається на сторінках кіноповісті і вражає своєю правдивістю, красою або потворністю. Недаремно твір не сподобався Сталіну, був заборонений, адже в ньому немає керівної ролі партії й заслуг верховного командування, не оспівується пильність чекістів у боротьбі зі шпигунами, скоріше, навпаки. Багато думок автора, вкладених в уста героїв кіноповісті, актуальні й тепер. Наприклад, про вивчення історії, про національне та патріотичне виховання, про перспективу самознищення через невміння прощати навіть в ім'я інтересів загальних.